

BASMUL

1. DEFINIREA ȘI GENEZA BASMULUI

Poveștile preferate ascultate acasă și la grădiniță sunt basmele, povești prin excelență transmise oral din vremuri imemorabile, purtând cu ele, pe coordonatele fantasticului o înțelepciune populară străveche.

În formularea lui George Călinescu („Estetica basmului”, București, Ed. Pentru literatură, 1965) „basmul este un gen vast, depășind cu mult romanul, fiind mitologie epică, știință, observație morală”.

Prin basm se conservă și se trec mai departe tradițiile culturale depozitate în memoria colectivă a popoarelor. Vechimea basmelor se pierde în istorie, evenimentele lor situându-se într-o vreme nedeterminată, „la originea timpurilor”. Basmul traduce aceste vremuri prin binecunoscuta formulare, „A fost odată ca niciodată...”.

Fiind o realitate culturală complexă, basmul a fost și este studiat din diferite perspective.

Numeroși folcloriști, antropologi, istorici ai religiilor și etnologi au studiat natura și originea basmelor dezvoltând diferite teorii și interpretări.

Ipoteza originii populare a basmelor este cea mai răspândită printre folcloriști. Sufletul popular creează mituri în care se fabulează pe baza fenomenelor cosmice și evenimentelor istorice, ceea ce l-a făcut pe V. Lovinescu să observe caracterul lor de „suprastructură onirică”.

În „Aspecte ale mitului”, Mircea Eliade diferențiază din perspectiva istoriei religiilor între „mitul viu” și „mitul mort”. „Mitul viu” este reprezentat de diverse și dramatice izbucniri ale sacrului în lume, pe când „mitul mort” are doar o valoare estetică și literară. Miturile sacre nu pot fi spuse oricui și oricând, ci numai în anumite momente, legate de perioadele de inițiere.

Basmul nu desacralizează, ci degenează ceea ce este sacru, putându-se vorbi de un „camuflaj al motivelor mistice”. În basme zeii nu intervin sub adevăratul lor nume, dar profilurile lor se mai deosebesc încă în figurile ocrotitorilor, ale adversarilor sau ale tovarășilor eroului. Basmul se reduce, de fapt la un scenariu de inițiere. În peripețiile lui Făt-Frumos se identifică probele arhaice pe care tinerii, la hotarul vârstelor, trebuiau să le treacă pentru a fi integrați în societatea adultă.

Aproape toate basmele sunt axate pe un personaj care este supus unui

numar de încercări decisive. După un șir de întâmplări eroice, care verifică vitejia, înțelepciunea, forța fizică, dar și tăria de caracter, tânărul își capătă răsplata simbolică care corespunde maturizării: căsătoria cu o fată de împărat și împărăția.

Basmul prelungește inițierea la nivelul imaginarului. El constituie un divertisment doar în concepția omului modern. În regiunile abisale ale sufletului scenariile de inițiere își păstrează gravitatea și continuă să-și transmită mesajul. (M. Eliade, pag 187-189).

V. Propp, în cartea „Rădăcinile istorice ale povestirilor fantastice” expune o ipoteză asemănătoare cu cea a lui M. Eliade. Ceea ce povestesc basmele sau ascund la capătul metamorfozei lor, cândva se și petrecea, în societățile primitive. Vrăjitorii tribului, îmbrăcați astfel încât să înspăimânte, îi supuneau pe copiii ajunși la o anumită vârstă la diferite încercări, adeseori mortale (pe care toți eroii basmelor le întâlnesc în drumul lor). Copiii ascultau poveștile tribului și primeau în păstrare armele (care în basme se regăsesc sub forma darurilor magice primite de către eroii aflați în pericol). În final copiii se întorceau la casele lor și erau suficient de maturi pentru a se căsători (final care apare în majoritatea basmelor).

V. Propp consideră că basmul a început să existe atunci când ritul antic s-a pierdut, rămânând doar povestirea. Ca și la M. Eliade, această teorie privește basmul ca o cădere din lumea sacră în lumea laică, adunând legende, anecdote și personaje din universul țăranesc.

2. ANALIZA STRUCTURALĂ A BASMULUI

În urma diverselor cercetări s-a ajuns la concluzia majoritară că basmul este guvernat de un sistem de reguli care au un grad înalt de stereotipie și predictibilitate.

V. Propp, analizând structura basmului popular rus formulează trei principii:

1. funcțiile personajelor, indiferent de cel ce le execută și de felul cum le execută, sunt elemente constante și stabile ale basmului;
2. în basmul fantastic, numărul funcțiilor este limitat;
3. succesiunea funcțiilor este întotdeauna aceeași (V. Propp, pag 26)

Prin „funcție” se înțelege o faptă realizată de un personaj și bine definită din punct de vedere al semnificației sale pentru desăvârșirea acțiunii.

Autorul a găsit treizeci și una de funcții dintre care enumerăm: absența, interdicția, încălcarea, iscodirea, vicleșugul, etc. Un basm poate urmări mai mult sau mai puțin această înlănțuire de funcții.

Studiile psiholingvistice au în centru conceptul de „gramatică a poveștilor” ceea ce desemnează regularitatea în structura basmului. Această structură exprimă elementele intrigii, identificarea protagoniștilor, planurile și scopurile

lor, tentativele de atingere a acestor scopuri și rezultatele tentativelor. Prin asamblarea acestor tipuri de unități se formează structuri mai vaste sau episoade, iar aceste episoade sunt la rândul lor legate pentru a forma povești complete.

Componentele și categoriile gramaticii poveștii formează „scheme de povești” care indică reprezentarea internă idealizată a poveștii, a diferitelor părți care o compun.

În mod global, schema gramaticii poveștilor este următoarea: **cadru poveștilor, nodul intrigii**, unul sau mai multe **episoade** (evenimentul inițial, răspunsul interior, tentativa, răspunsul imediat), **sfârșitul și morala**.

O poveste ce cuprinde ansamblul de categorii în ordinea menționată respectă o „ structură canonică”.

Pavel Ruxăndoiu face distincție între structura funcțională și modelul structural al basmului. După părerea sa, „structura funcțională” este marcată prin formule inițiale și finale care încadrează discursul narativ, pe când „modelul structural” este situat la nivel categorial și implică o stare de echilibru inițială, un eveniment sau secvența de evenimente care dereglează acest echilibru, refacerea echilibrului și răsplata eroului.

Teoria Psihologizantă este lansată de C.G.Jung, care considera că basmele sunt „manifestări ale psihicului care exprimă natura psihicului”. Conform teoriei sale despre inconștientul colectiv, arhetipurile se manifestă în toate produsele imaginare: mituri, basme, vise. Arhetipurile sunt elemente autonome ale psihicului inconștient și există înaintea oricărei activități imaginative. Ele „nu sunt reprezentări moștenite, ci posibilități moștenite de reprezentări”. Singura cale de acces la arhetipuri sunt simbolurile arhetipale, care fac posibilă canalizarea energiei inconștientului colectiv spre conștiință.

Basmele, din această perspectivă, sunt concretizări ale arhetipurilor.

A fost odată ca niciodată... Începutul unui basm este menit să ne scoată din timp. Basmul ne povestește ceva care nu se petrece nici în prezent, nici în trecutul umanității, așa cum îl cunoaștem noi. În lumea basmului se poate întâmpla orice – se pot naște copii dintr-o lacrimă, cailor pot mânca jeratic și apoi pot zbura, pot exista tărâmurile miraculoase, izvoare din care tâșnește apa vieții, împărați cu barba roșie, monștri, animale care au darul vorbirii și câte și mai câte. Poate doar în vise să mai fi întâlnit atâtea minunății. Oare de cine și de ce să fi fost nascocite basmele? Să fie ele doar niște plăsmuirii menite să-i încânte pe cei mici? Și totuși... adulții fiind, nu ni se întâmplă, uneori, să ne amintim cu plăcere de basmele copilăriei? ... să ne lăsăm absorbiți de magia filmelor pentru copii sau de paginile unei cărți cu zane și feți-frumoși?

Lumea basmelor este lumea psihicului uman – de aceea, acțiunea lor se petrece într-un timp neștiut, într-o țară atât de îndepărtată, încât nu-și găsește locul pe hartă. Oricât de surprinzător ar părea la prima vedere, basmele reprezintă soluții terapeutice, soluțiile găsite de înțelepciunea universală la problemele umane eterne: trecerea de la o etapă de dezvoltare la alta (pubertate, adolescență, tinerețe și întemeierea unei familii), teama de moarte, sentimentul

de abandon, tristețea apăsătoare, vidul interior. În ultimă instanță, basmul vorbește celor care "au rătăcit drumul", celor care și-au pierdut sensul interior, ajutându-i să-l regăsească și să se regăsească.

În general, basmele încep prin a expune o situație "închisă" – în care evoluția psihică a eroului sau a eroinei este blocată (Cenușăreasa condamnată să-și slujească mama și surorile vitrege, Dorothy care pierduse drumul spre casă, Albă ca Zăpada condamnată la moarte de gelozia mamei vitrege, regele sortit pieirii dacă feciorii săi nu vor reuși să-i aducă apa vieții, cuplul infertil, etc.). În viața de zi cu zi poate fi vorba de o căsnicie în care focul dragostei s-a stins, de un loc de muncă unde nu ne putem folosi talentele și creativitatea, de o familie care nu ne lasă să părăsim "cuibul" nici atunci când am devenit adulți, de lipsa de încredere în sine, de imaturitate emoțională.

Situația este tensionată. Curând, intervine ceva care pune lucrurile în mișcare. Eroul, de regulă, pleacă într-o călătorie – din proprie inițiativă sau forțat de împrejurări. Pe drum întâlnește diverse capcane, ispite, locuri îmbietoare însă fatale, dar și prieteni – Sfânta Miercuri, Sfânta Vineri, animale care au darul vorbirii, batrâne sau batrâni înțelepți. Este o călătorie în propriul său psihic unde, în cele din urmă, eroul va găsi soluția problemei sale. Adesea, psihoterapeutul își asumă pentru o bucată de drum rolul ghidului, însă numai eroul este acela care hotărăște dacă îl urmează sau nu.

Aproape în fiecare basm are loc o luptă, "lupta cu dragonul", fie el balaur, căpcăun, vrăjitoare, urs sau monstru marin. Confruntarea cu moartea, în basm ca și în vis, reprezintă confruntarea cu propria teamă de schimbare, de necunoscut. De regulă, eroul învinge. Atmosfera basmului devine din tulbure luminoasă, din tensionată, relaxată. Biruința eroului echivalează cu depășirea blocajului psihic sau cu vindecarea. Basmele pot constitui instrumente terapeutice, atât pentru copii, cât și pentru adulți. Nu vă sfiți să le recitiți, sau chiar să vă scrieți "propriul basm", atunci când vă aflați într-o situație dificilă.

Uneori, în lumea contemporană, mereu în mișcare, locul lor este luat de filme. Sunt acele filme care ne fascinează, care ne invită să pătrundem în universul lor, cu ai căror eroi sau ale căror eroine ne identificăm. Cu toții, indiferent ce vârstă sau câte griji avem, purtăm în noi ceva din copilul care am fost. Este o lume din care mai facem încă parte și la care ne putem întoarce ori de câte ori ne simțim blocați... sau ori de câte ori dorim să redevenim copii.

Povestitul ca artă verbală pare a avea o origine foarte veche, datând din epoca primitivă. Dintre povestirile orale, cea care a căpătat cel mai mult atenția cercetătorilor, începând din perioada curentului cultural romantic, a fost basmul.

Culegerea și interpretarea basmelor populare a catalizat evoluția teoriilor și metodelor folcloristice. Construcția epică reductibilă la simboluri și perfecțiunea formală sunt trăsături ale basmului care au direcționat analiza acestei categorii din perspective interdisciplinare: literar-estetică, filosofică, sociologică, psihologică.

Teoriile elaborate cu privire la geneza basmului reflectă în mare măsură

diversitatea orientărilor științifice aplicate unui obiect atât de complex.

Teoria mitologică, susținută de Max Muller, afirmă că basmele provin din vechile mituri indoeuropene, fiind preluate și dezvoltate de fiecare popor după despărțirea de unitatea indoeuropeană.

Teoria migraționistă sau difuzionistă, formulată de Th. Benfey, susține că basmele au ca unică sursă vechea literatură indiană creată de călugării budisti în templele lor; ele s-au răspândit datorită migrației popoarelor dinspre răsărit spre apus și ca urmare a contactelor culturale dintre popoare.

Teoria antropologică sau poligenetică, emisă de E. B. Tylor și A. Lang, ajunge, pe baza constatării similitudinii motivelor și tiparelor narative la popoare aflate la distanțe care fac improbabil contactul între ele, la concluzia că basmele sunt supraviețuiri din substratul de credințe primitive comun speciei umane și s-au născut independent la popoare diferite.

Teoria originii totemice, aparținându-i lui A. van Gennep, conform căreia basmele ar fi rezultatul transformării succesive a credințelor în sacralitatea unui animal protector al comunității, este argumentată prin rolul animalelor din basme în evoluția narațiunii.

Teoria onirică, avându-i ca autori pe F. Laistner și B. P. Hașdeu, propune o ipoteză genetică psihologică, sistematizând elementele basmului care pledează pentru originea acestei specii în starea de vis.

Elementele de fond și formă comune basmelor din toate ariile geografice au făcut posibilă elaborarea unor cataloage tematice ale basmelor lumii, urmărindu-se astfel studiul comparat al diferitelor actualizări ale speciei, cu scopul de a reduce mulțimea tipurilor la un arhetip inițial. Metoda de reconstruire a arhetipurilor basmelor a avut drept rezultat crearea celui mai cunoscut index de motive ce apar în proza populară, alcătuit de A. Aarne și completat de S. Thompson.

În același timp, stereotipia de teme și motive a basmului facilitează cercetarea structurală a acestei categorii, prin descompunerea basmelor în unitățile lor de conținut relevante și analiza combinațiilor posibile între aceste unități, care duc la generarea textelor propriu-zise.

În folcloristica românească, Lazăr Săineanu este autorul unei monografii a basmului care rămâne un studiu de referință pentru orice interpretare a acestei categorii a epicii populare în proză: “Basmele române în comparație cu legendele antice clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice” (1895).

Diferența dintre basm și legenda populară constă în primul rând în raportarea povestitorului și a ascultătorilor din mediile folclorice la adevărul faptelor relatate în cele două tipuri de narațiuni. Dacă acceptarea convenției fabulosului explică receptarea elementelor neverosimile din basm, legenda este percepută ca o povestire adevărată la origini, care explică, după logica mitică, apariția lumii și a formelor naturii, toponimele și destinul exceptional al sfinților și eroilor.

Identificăm basmele și datorită formulelor specifice existente în structura lor. Formula inițială atrage atenția asupra disocierii de planul realității contingente pe care o presupune narațiunea: “A fost odată ca niciodată, că de n-ar fi nu s-ar povesti...”. Povestitorii populari variază formula inițială, dezvoltând-o de multe ori în secvențe ample, versificate. Formulele mediane sunt utilizate pentru a asigura coeziunea elementelor narațiunii: “căci cuvântul din poveste înainte mult mai este”, sau pentru a caracteriza hiperbolic o acțiune sau un personaj. Formula finală încheie basmul, fiind simetrică față de formula inițială și facilitând revenirea în planul realității contingente printr-o distanțare ironică de conținutul fabulos al ficțiunii.

Așa cum au observat exegeții basmului fantastic, acțiunea acestui tip de narațiune urmează cel mai adesea traseul inițiativ cuprins între nașterea și nunta eroului. Pe acest drum al dovedirii calităților sale exceptionale, protagonistul trebuie să treacă printr-o serie de probe, să poarte mai multe bătălii și să repurteze o victorie.

De multe ori, se întâlnesc în substanța epică a basmelor anticipări ale acțiunii, atunci când călăuzele îi proiectează eroului întâmplările care îl așteaptă, sub forma unui discurs de avertizare. Alegerea traseului epic nu este însă pusă niciodată în cumpănă de aceste avertismente, deoarece destinul eroului pare a fi prestabilit. Finalul basmelor respectă un cod moral pozitiv al comunității tradiționale: faptele bune sunt răsplătite iar cele rele, pedepsite. În secvența finală, se întâmplă adesea ca povestitorul să se amestece printre personajele ficțiunii, prezentându-se drept martor la nunta eroului. Această interferență în dez-nodământul epic rupe convenția fabulosului, reducând-o la un efect umoristic.